

Ekologiczno-przestrzenne problemy stref podmiejskich dużych miast na przykładzie Warszawy

Ecological and
spatial problems
of suburban zones
of big towns on the
example of Warsaw

W aspekcie ekologicznym, strefy podmiejskie są obszarami przejściowymi pomiędzy krajobrazami otwartych obszarów pozamiejskich i terenów miejskich nasyconych intensywną zabudową. Mają specyficzny charakter. Od ich sposobu zagospodarowania przestrzennego zależy bardzo wiele: jakie i jak duże problemy ekologiczno-krajobrazowe wystąpią i jakie będą ich konsekwencje dla obszaru całego miasta i otaczających terenów z krajobrazu otwartego.

Rozważając problemy ekologiczno-przestrzenne stref podmiejskich, warto pamiętać o niektórych istotnych zapisach w *II Polityce Ekologicznej Państwa* (2000) i w prawie polskim, które pojawiły się niedawno w nowelizacjach *ustawy o ochronie przyrody* z 1991 roku oraz w nowej ustawie *Prawo ochrony środowiska* z 2001 roku. Zapisy te stawiają konkretne wymagania w zakresie kształtowania krajobrazu stref podmiejskich, bardzo istotne z punktu widzenia ochrony struktury ekologicznej, tworzenia odpowiednich warunków środowiskowych do życia ludności w miastach, a także sprzyjające zwiększeniu wartości estetycznych krajobrazu.

W *II Polityce Ekologicznej Państwa* stwierdza się m.in., że w zagospodarowaniu przestrzennym należy zapewnić:

- korzystne dla środowiska przyrodniczego kształtowanie przestrzenne w osadnictwie i innych dziedzinach działalności;

- ochronę wartości przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych oraz funkcji ekologicznych przez uwzględnianie tych problemów w planach zagospodarowania przestrzennego i związanych z tymi planami decyzjach, programach, ocenach, studiach i ekspertyzach¹.

W ustawie *Prawo ochrony środowiska* z 2001 roku stwierdza się (art. 72), że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zapewnia się warunki utrzymania równowagi przyrodniczej i racjonalną gospodarkę zasobami środowiska, a przy przeznaczaniu terenów na poszczególne cele, ustala się proporcje pozwalające na zachowanie lub przywrócenie tej równowagi².

W znowelizowanej *ustawie o ochronie przyrody* z 1991 roku znajduje się bardzo istotny zapis, że rada gminy obowiązana jest zapewnić mieszkańcom miast i wsi o zwartej zabudowie korzystanie z przyrody przede wszystkim poprzez tworzenie i utrzymywanie w należytym stanie terenów zieleni i zadrzewień, łączących się, w miarę możliwości, z terenami zalesionymi (art. 47b)³.

W *dyrektywie habitatowej* Unii Europejskiej znajdują się zapisy (art. 3.3 i art. 10) stanowiące o konieczności podejmowania przez państwa członkowskie działań zmierzających do poprawy cech krajobrazu, umożliwiających utrzymanie i funkcjonowanie systemów przyrodniczych⁴.

Chodzi tu przede wszystkim o przywrócenie ciągłości (łączności) obszarów przyrodniczych – poprzez zachowanie i kształtowanie korytarzy ekologicznych – ze szczególnym zwróceniem uwagi na linearne struktury ekologiczne, jak np. doliny rzeczne, pasy zadrzewień, także oczka wodne i mniejsze kompleksy leśne.

Reprezentatywnym przykładem prawa międzynarodowego jest *Konwencja o różnorodności biologicznej*, która nakazuje chronić różnorodność na poziomie genetycznym, gatunkowym i krajobrazowym na wszystkich obszarach (nie tylko na prawnie chronionych)⁵.

Przytoczone zapisy zawierają zatem bardzo istotne wymagania odnoszące się także do kształtowania krajobrazu stref podmiejskich. Aby wyraźniej odczuć, na czym polegają ekologiczno-przestrzenne problemy tych stref, warto przypomnieć sobie główne zasady ochrony przyrody, sformułowane przez Zarzyckiego we wstępie do pierwszego wydania *polskiej czerwonej listy roślin zagrożonych wyginięciem*⁶. Są one jednocześnie kardynalnymi zasadami kształtowania krajobrazu w aspekcie ochrony jego struktury ekologicznej. Wskazują one na to, że:

- warunkiem ochrony gatunku lub grupy gatunków jest ochrona środowiska ich życia, a więc należy chronić całe ekosystemy i układy ekosystemów;
- należy przede wszystkim preferować ochronę *in situ* – w miejscu

naturalnego występowania gatunków i ekosystemów;

- ekosystemy chronione powinny być jak największe (większe ekosystemy są bardziej stabilne ekologicznie, mają większe bogactwo gatunkowe, populacje gatunków są liczniejsze);
- ekosystemy chronione powinny zachować łączność ekologiczną między sobą, co oznacza konieczność tworzenia systemów przyrodniczych⁷.

W kontekście tych zasad i przytoczonych zapisów prawnych, należy wyznaczać systemy przyrodnicze w miastach łączące się z systemami przyrodniczymi stref podmiejskich. Jeśli mają to być systemy, a nie izolowane wyspy terenów wartościowych przyrodniczo, to konieczne jest działanie w dwóch kierunkach, takich jak:

- ochrona i kreacja obszarów odznaczających się wysokimi walorami przyrodniczymi, stanowiących węzły ekologiczne systemu przyrodniczego,
- zachowanie i kształtowanie powiązań – korytarzy ekologicznych – między obszarami o wyższych walorach przyrodniczych.

Są to warunki konieczne do skutecznego funkcjonowania przyrodniczego terenów wchodzących w skład systemu i do tworzenia korzystnych warunków środowiska życia i wypoczynku ludności w miastach. System przyrodniczy miasta powinien być zapisany w planach przestrzennego zagospodarowania.

Utworzenie systemu przyrodniczego miasta, uwzględnionego w planach przestrzennego zagospodarowania, pozostającego w łączności z systemem przyrodniczym obszarów miejskich, sprzyja ponadto:

- zwiększeniu ładu przestrzennego w krajobrazie miast (wzrost uporządkowania kompozycji krajobrazowej),
- zwiększeniu indywidualności charakteru miastu,
- lepszemu wkomponowaniu obiektów zabudowy w krajobraz,
- zwiększeniu czytelności układu przestrzennego miasta (wzrost logiczności kompozycji krajobrazowej, zmniejszenie chaosu, zwiększenie poczucia komfortu i bezpieczeństwa mieszkańców i przybyszów, wzrost orientacji itd.).

Wymienione wyżej aspekty dotyczą spełnienia wielu wymagań *ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym* z 1994 roku, które następnie zostały podtrzymane w *ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z 2003 roku⁸.

W tym kontekście należy stwierdzić, że sposób prowadzenia gospodarki przestrzennej w strefie podmiejskiej (i na terenie miast) jest niezwykle ważny i zależy od tego bardzo wiele istotnych spraw dotyczących krajobrazu i funkcji miasta.

Najważniejsze problemy ekologiczno-przestrzenne stref podmiejskich dużych i średnich miast – opisane na przykładzie Warszawy, ale

aktualne i typowe również dla innych miast – są następujące:

- chaos zagospodarowania przestrzennego (wynika z rozdrobnienia powierzchni działek, dominacji funkcji zabudowy, usług i przemysłu);
- masowe przekazywanie terenów rolniczych, leśnych i terenów zieleni pod zabudowę (sprawia nie tylko wrażenie bezplanowości, ale powoduje gwałtowną zmianę proporcji pomiędzy terenami biologicznie aktywnymi a nieaktywnymi, lub słabo aktywnymi);
- gwałtowne i silne wysycenie przestrzeni elementami antropogenicznymi nieprzyrodniczymi (prowadzi do zagęszczenia barier ekologicznych; zaś forma tych elementów – często bardzo zmienna i wzajemnie niedopasowana – rodzi poczucie chaosu, zagubienia i zmęczenia obserwatora; nie sprzyjając kreowaniu indywidualności charakteru miasta);
- fragmentacja powierzchni biologicznie czynnych (powoduje izolację ekologiczną; obszary przyrodnicze coraz mniejsze (!), otoczone terenami silnie przekształconymi przez człowieka – ulegają degradacji: następuje regres walorów, zagrożenie i stopniowe ginięcie populacji gatunków zwierząt i roślin zamieszkujących wyspy przyrodnicze).

Wszystko to sprawia, że krajobraz stref podmiejskich często jest brzydki – nieharmonijny, pozbawio-

ny ładu przestrzennego i cech indywidualnych, pozytywnie odbieranych przez człowieka. Zanim przybysz, turysta, obserwator przejdzie przez strefę podmiejską, zmęczy się i zniechęci do miasta; jego pierwsze wrażenia nie będą zbyt korzystne.

Przykłady warszawskie ilustrujące wyżej wypunktowane problemy są bardzo liczne i typowe również dla innych miast. Przyczynę tylko niektóre i najbardziej niepokojące. Obserwowany jest postępujący wzrost izolacji ekologicznej wielkich i cennych terenów przyrodniczych. Kampinoski Park Narodowy ma coraz mniejszą łączność z obszarem tarasów zalewowych doliny Wisły, słabo przekształconych, a przez to bardzo wartościowych przyrodniczo. Oddziela go skutecznie, na długości wielu kilometrów, bariera ekologiczna w postaci drogi krajowej do Gdańska i rozwijającej się intensywnie (a przy tym chaotycznie) zabudowy wzdłuż tej trasy. Podobnie dzieje się z Mazowieckim Parkiem Krajobrazowym, który – zwłaszcza w swej północnej części – został odizolowany ekologicznie od wspomnianych tarasów zalewowych doliny Wisły poprzez zwarty już niemalże całkowicie pas zabudowy wzdłuż trasy komunikacyjnej na linii Warszawa – Otwock. Niezwykle intensywna jest również fragmentacja środowisk przyrodniczych w Chojnowskim Parku Krajobrazowym. Dramatyczna staje się izolacja ekologiczna rezerwatów przyrody znajdujących się

w granicach miasta, a zwłaszcza tych szczególnie zasobnych w walory przyrodnicze, jak rezerваты *Las Kabacki* i *Las Bielański*. Wszystkie wymienione parki i rezerваты znajdują się w strefie podmiejskiej Warszawy.

Istniejący system obszarów chronionych Warszawy i byłego województwa warszawskiego ma bardzo skomplikowane granice z powodu dużej fragmentacji środowisk przyrodniczych, przy czym ich łączność ekologiczna jest często iluzoryczna. Oś ekologiczną tego systemu tworzy dolina Wisły, a głównymi obszarami węzłowym są wymienione uprzednio parki. Osobny problem stanowi niedostateczne uwzględnienie doliny Wisły w krajobrazie miasta, zwłaszcza w części śródmiejskiej, gdzie tereny przyrodnicze związane bezpośrednio z korytem rzeki są bardzo przewężone, wzięte w kleszcze zabudowy i tras komunikacyjnych (gorset warszawski). Niegdyś liczne powiązania widokowe miasta z rzeką, zostały zatracone w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Znamienny wydaje się fakt, że w ogólnym planie zagospodarowania przestrzennego Warszawy z 1992 roku Wisła na odcinku śródmiejskim była wyłączona z systemu przyrodniczego miasta (nie należała do tzw. strefy „O” – strefy ochrony ekologicznej).

Charakterystyczne dla strefy podmiejskiej Warszawy jest również duże wysycenie przestrzeni elementami antropogenicznymi nieprzyrodniczymi, najczęściej wzajemnie

niedopasowanymi formą, mnogość dysonansów krajobrazowych, bardzo duża fragmentacja powierzchni biologicznie czynnych i gęsta sieć barier ekologicznych. Głównym narzędziem do powstrzymania i odwrócenia tych niekorzystnych procesów jest prawidłowa gospodarka przestrzenna i doskonalenie planowania przestrzennego. Szczególnego znaczenia nabierają sprawy:

- konieczności opracowania długo-terminowej (a nie doraźnej) polityki zagospodarowania przestrzennego i konsekwentne jej realizowanie; w tym sformułowanie generalnej docelowej wizji miasta i strefy podmiejskiej;
- należytego uwzględniania ustawowych zapisów dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i krajobrazu (egzekwowanie w większym stopniu proekologicznych zapisów w planach przestrzennego zagospodarowania);
- obligatoryjnego wyznaczenia systemów przyrodniczych na obszarach objętych planem, w sposób zapewniający łączność z systemami sąsiednich obszarów⁹;
- tworzenia systemów przyrodniczych miast i stref podmiejskich na bazie powiązanych ze sobą: dolin rzecznych (traktowanych jako niezwykle istotny element krajobrazu miasta) oraz zachowanych fragmentów lasów i terenów zieleni (w tym parków);
- natychmiastowego określenia granic dopuszczalnego rozwoju

zabudowy i zabezpieczenia terenów dla funkcji przyrodniczej (przyrodniczo-rekreacyjnej) w planach przestrzennego zagospodarowania, w celu realizacji systemu przyrodniczego miasta, z uwzględnieniem jego wewnętrznych i zewnętrznych powiązań ekologicznych.

Barbara Żarska

Katedra Ochrony Środowiska,
Wydz. Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu,
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Chair of Environmental Protection,
Faculty of Horticulture and Landscape Architecture,
Warsaw Agricultural University

Przypisy

¹ *II Polityka Ekologiczna Państwa*. Rada Ministrów, czerwiec 2000.

http://www.mos.gov.pl/1materialy_informacyjne/raporty_opracowania/pol_ekoII_nowy/

² *Prawo ochrony środowiska z 2001 roku* (Dz. U. 62/2001, poz. 627 oraz ustawa wprowadzająca Dz. U. 100/2001, poz. 1085).

³ (tekst jednolity Dz. U. 99/2001, poz. 1079, ze zmianą Dz.U. 100/2001, poz. 1085).

⁴ *Dyrektywa habitatowa* – Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory. Tłumaczenie umieszczone na stronie internetowej Europejskiego Centrum Proekologicznego we Wrocławiu – http://www.zto.most.org.pl/Konwencje/www.ecp.wroc.pl/dyrekt_92_43.html

⁵ *Konwencja o różnorodności biologicznej* z dnia 5 czerwca 1992 roku (Dz. U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532).

⁶ *Lista roślin wymierających i zagrożonych w Polsce*. (red.) Zarzycki K., Wojewoda W., Wydanie I. Warszawa 1986.

⁷ Żarska B., *Study of landscape protection – methodics of working out for various areas*. [w:] *Annals – Warsaw Agricultural University. Horticulture (Landscape Architecture)* No 22/2001.

⁸ Przep. red. Tekst był pisany przed uchwaleniem ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

⁹ Przez systemy przyrodnicze na obszarach objętych planem rozumie się tereny biologicznie czynne umożliwiające zachowanie równowagi ekologicznej i kształtujące korzystne warunki środowiskowe dla życia ludzi.